

Shahid Rajaei Teacher Training University- Iran
Ontological Researches
Semi-Annual Scientific Journal
ISSN (print): 2345-3761 (online): 2676-4490
Type: Research

Vol.13, No. 26
Autumn 2024 & Winter 2025

Journal Homepage: www.orj.sru.ac.ir

Ontological Foundations of Sadr al-Mutalihin Regarding the Relationship between Action, Properties and Knowledge

Seyedah Zainab Hosseini¹
Ebrahim Noi²

Abstract

Transcendental Theosophy has special ontological foundations that were not considered by thinkers before Mulla Sadra as the foundation of a philosophical trend. The foundation of Sadra's philosophical thought is based on different and new principles that Sadrul Matalhin was the creator of. These principles are the cornerstones of all matters of transcendental Theosophy. Among these issues is the relationship between action, properties, and knowledge, which, according to Mulla Sadra, have a bilateral and tripartite relationship. Actions and properties in the

---

¹. PhD student, Department of Education, Theoretical Foundations of Islam, Faculty of Theology and Religions, Shahid Beheshti University, corresponding author
szh1364@yahoo.com

². Associate Professor, Department of Islamic Studies, Faculty of Theology and Religions, Shahid Beheshti University E_noei@sbu.ac.ir

Received: 20/02/2024

Reviewed: 20/07/2024

Revised: 14/01/2025

Accepted: 18/01/2025

ascending arc have a preparatory and preliminary status and in the descending arc they have an existential status and fruition and emergence for knowledge. The current research attempts to answer the question, whether Sadra's ontological foundations have an effect on his analysis and understanding of the relationship between action, property and knowledge? The purpose of this research is to discover the influence of Sadra's principles in the process of forming the relationship between action, property and knowledge, which is followed by descriptive-analytical method. It seems that Sadra's view of this relationship is not separate from his ontological foundations. The principle of primacy of existence, and its gradation, personal unity of existence, substantial change and movement and the intrinsic poorness and contingency and relational existence of possibilities are the most important foundations that affect the mentioned relationship. Therefore, after briefly explaining the concept of each of these bases, an attempt has been made to provide an analysis of the relationship between action, property, and knowledge in accordance with the principles of Sadra's ontology.

Keywords: Ontology, Originality of Existence, Doubt in Levels of Existence, Personal Unity of Existence, Essential Movement, Possibility of Poverty and Relational Existence of Possibilities.

Problem Statement

Each of the religious authorities and the levels of the righteous, such as faith, gratitude, repentance, humility, and trust, have three virtues of action, state, and knowledge, which are considered continuously, and three domains of actions, states, and sciences, interactions, and have influences. The relationship between these three is one-sided and multilateral. In the ascending arc, the movement is from action to science. Action by repetition creates the queen, and the queen causes the birth of knowledge. In the descending arc, science strengthens the faculties and the faculties produce a new action. Actions in the arc of ascent, which means moving from action to science, have the dignity of preparation and introduction, and in the arc of descent, which means the movement of returning from science to action, they have the dignity of fruit and appearance.

The main question of the research is whether the ontological foundations of Sadra had an effect on his analysis and understanding of the relationship between action, property and knowledge.

Sub-questions: What is the effect of the originality of existence in the problem of the relationship between opinion and action?

What is the effect of gradation of existence on the levels of existence in the problem of the relationship between opinion and action?

What is the effect of the personal unity of being in the problem of the relationship between opinion and action?

What is the effect of substantial movement on the issue of the relationship between opinion and action?

What is the effect of the poor contingency and the relational existence of possibilities in the problem of the relationship between opinion and action?

Method

with a descriptive-analytical method, it explores the influence of Sadra's principles in the process of forming the relationship between action, property and knowledge.

Findings and Results

According to the theory of the primacy of existence, in the scientific evolution of a person, through the repetition of actions and the influence of properties, the existence of the world is transformed and completed, so as to reach the highest level of soul, that is, the holy soul. It is obvious that in the process of knowledge, science, which is the source of existence, is united with the existence of the universe. According to skepticism in the levels of existence, the greater the capacity of existence, the greater the productivity of science in it, and the greater the scope of science in it. According to the personal unity of existence, actions, possessions and knowledge are all means for man to reach divine knowledge. Sadra introduced the acquisition of knowledge and knowledge as a means of getting close to the Lord and attaining the happiness of the hereafter, and considers worship and good deeds as a means of attaining knowledge and knowledge as the fruit of worship, so that man can reach the truth that man and all possibilities have no inherent existence. they don't have, and they will have a connection with the existence of a mode of existence only by virtue of connection with the Lord and connection with the active intellect, and the soul connects with the being that is the same existence with the knowledge of its inherent poverty. According to the basis of the essential movement, in the path of his evolution, in addition to intellectual knowledge, man also needs the companionship of divine spirituality, that is, the cultivation of the soul, in order to move from the world of sense to imagination, and then to the world of reason, and finally, by connecting to the active intellect, to the world May the kingdom be filled. Therefore, cultivation is a platform for learning and thinking, and worship is a good tool for cultivation and refinement. Therefore, it is the ego that rises in the stages of existence in the course of its essential movement. According to the theory of the possibility of poverty and existential poverty, any kind of independence of possibilities is denied, the effect is described as the same relation and dependence on the cause, and it has no dignity of existence independent of its cause.

References

Ashtiani, J, *Commentary on Zad al-Masfar*. Qom: Bostan Kitab (Islamic Propaganda Office Publications of Qom Seminary), 2002.

Ibn Sina, A, *Al-Taliqat*. Qom: School of Islamic Studies, 1983.

Arshad Riahi, A and M, Yarian. (2017). "*Investigating the effect of Mulla Sadra's ontological foundations on his love theory*". Two scientific-research quarterly journals of ontological research, sixth year, number 11.

Javadi Amoli, A, *Raheeq Makhtoum*. Qom: Esra Publications, 1996.

Javadi Amoli, A, *Monotheism in the Qur'an*. Qom: Esra Publications, 1998.

Shahid Rajaei Teacher Training University- Iran
Ontological Researches
semi-annual scientific journal
ISSN (print): 2345-3761 (online): 2676-4490
Type: Research

Vol.13, No. 26
Autumn 2024 & Winter 2025

پژوهش‌های هستی‌شناختی
دو فصلنامه علمی
نوع مقاله: پژوهشی
سال سیزدهم، شماره ۲۶
پاییز و زمستان ۱۴۰۳
صفحات ۴۳۷-۴۶۰

تأثیر مبانی هستی‌شناختی ملاصدرا بر تحلیل و شناخت او درباره رابطه میان عمل، ملکات و معرفت

سیده زینب حسینی^۱
ابراهیم نوئی^۲

چکیده

حکمت متعالیه مبانی هستی‌شناختی خاصی دارد که در تمامی مسائل حکمت متعالیه به‌عنوان سنگ بنا جریان دارد. از جمله این مسائل رابطه میان عمل، ملکات و معرفت است که مطابق دیدگاه ملاصدرا رابطه طرفینی و سه‌گانه دارند. اعمال و ملکات در قوس صعود شأن إعدادی و مقدمه‌ای و در قوس نزول شأن وجودی و ثمره و ظهور برای معرفت دارند. پژوهش حاضر درصدد پاسخ به این مسأله است که مبانی هستی‌شناختی صدرالمتألهین چه

^۱ دانشجوی دکتری معارف گرایش مبانی نظری اسلام دانشکده الهیات و ادیان دانشگاه شهید بهشتی، نویسنده مسئول
szh1364@yahoo.com

E_noei@sbu.ac.ir

^۲ دانشیار گروه معارف اسلامی دانشکده الهیات و ادیان دانشگاه شهید بهشتی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۲/۰۱

تاریخ داوری: ۱۴۰۳/۰۴/۳۰

تاریخ اصلاح: ۱۴۰۳/۱۰/۲۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۲۹

تأثیری بر تحلیل و شناخت او در باب رابطه عمل، ملکات و معرفت دارد؟ هدف این تحقیق کشف تأثیر مبانی صدرا در فرآیند شکل‌گیری رابطه عمل، ملکات و معرفت است که با روش توصیفی-تحلیلی دنبال می‌شود. نگاه صدرا به این رابطه، گسسته از مبانی هستی‌شناختی وی نیست. مطابق نظریه اصالت وجود، تکامل علمی شخص توسط تکرار اعمال و رسوخ ملکات صورت گرفته و وجود عالم دچار دگرگونی و تحول می‌گردد و استکمال وجودی می‌یابد. با پذیرش اصل تشکیک در وجود، مراتب مختلفی برای علم که امری وجودی است، اثبات می‌شود و هرانسانی به میزان تکرار عمل خود و کسب ملکات گوناگون، بهره متفاوتی از علم و معرفت دارد. از این رو هرچه سعه وجودی بیشتر باشد، میزان بهره‌وری از علم نیز بیشتر است. مطابق وحدت شخصی وجود، انسان درمی‌یابد که او و تمامی ممکنات هیچ گونه وجودذاتی ندارند و فقط به اعتبار ارتباط با پروردگار و اتصال به عقل فعال، یک نحوه وجود رابط خواهد داشت. وجود نفس، به وسیله علم و عمل با سیوروت و اشتداد وجودی به مدارج وجودی کامل‌تر می‌رسد، یعنی نفس، به واسطه حرکت اشتدادی-استکمالی خود، با حقایق عقلی و ملکوتی هم‌سنخ می‌شود. براساس مبانی امکان فقری، انسان با انجام اعمال، به واقعیت فقر، عجز و نقصان امکانی خود در مقابل غنای مطلق پروردگار اقرار می‌کند.

کلمات کلیدی: هستی‌شناسی، اصالت وجود، تشکیک در مراتب وجود، وحدت شخصی وجود، حرکت جوهری نفس، نظریه امکان فقری.

۱. طرح مسأله

هریک از مقامات دین و منازل صالحان مثل ایمان، شکر، توبه، حلم، توکل دارای سه حیثیت عمل، حال و علم هستند که به صورت پیوسته مورد نظر قرار می‌گیرند و سه حوزه اعمال، احوال و علوم، تعاملات و تأثیر و تأثراتی دارند. رابطه بین این سه، طرفینی و چند جانبه است. در قوس صعود، حرکت از سمت عمل به سمت علم است. عمل با تکرار، ملکه را به وجود می‌آورد و ملکه موجب پیدایش علم می‌شود. در قوس نزول، علم ملکات را تقویت می‌کند و ملکات عمل جدیدی را حاصل می‌سازد. اعمال در قوس صعود، یعنی حرکت از سمت عمل به سمت علم، دارای شأن اعدادی و مقدمه‌ای و در قوس نزول، یعنی حرکت بازگشت از علم به سوی عمل، دارای شأن ثمره و ظهور هستند (صدرالدین شیرازی، ۲۰۰۲، ص ۷۱؛ همو، ۱۹۸۷، ج ۱، صص ۱۳۱، ۲۴۹؛ همان، ج ۳، صص ۲۸۲، ۳۸۰).

پیداست که بیان هر دیدگاهی در حکمت متعالیه بدون ابتدا بر مبانی اصلی آن ناقص است. از این رو پرداختن به مبانی هستی‌شناختی، انسان‌شناختی و... برای بررسی هر مسأله‌ای ضروری می‌نماید. بدون شک نگاه صدرا به رابطه‌ی اعمال، ملکات و معارف، از مبانی هستی‌شناختی وی گسسته نیست. بر این اساس در نوشتار حاضر تلاش شده با توجه به فرض مذکور، تأثیر مبانی هستی‌شناسانه‌ی صدرا بر رابطه‌ی میان عمل، ملکات و معرفت تحلیل شود و با تکیه بر این مبانی به سؤالات زیر پاسخ داده شود:

سؤال اصلی: مبانی هستی‌شناختی صدرا المتألهین چه تأثیری بر رابطه‌ی عمل، ملکات و معرفت دارد؟ پاسخ به این پرسش را با تجزیه این پرسش به سؤالات فرعی زیر دنبال کرده‌ایم:

۱. در دیدگاه صدرا اصالت وجود چه تأثیری بر مسئله‌ی رابطه‌ی میان عمل، ملکات و معرفت دارد؟

۲. در دیدگاه صدرا تشکیک در مراتب وجود چه تأثیری بر مسئله‌ی رابطه‌ی میان عمل، ملکات و معرفت دارد؟

۳. در دیدگاه صدرا وحدت شخصی وجود چه تأثیری بر مسئله‌ی رابطه‌ی میان عمل، ملکات و معرفت دارد؟

۴. در دیدگاه صدرا حرکت جوهری چه تأثیری بر مسئله‌ی رابطه‌ی میان عمل، ملکات و معرفت دارد؟

۵. در دیدگاه صدرا امکان فقری و وجود رابطی ممکنات چه تأثیری بر مسئله‌ی رابطه‌ی میان عمل، ملکات و معرفت دارد؟

برای پاسخ به پرسش‌های فوق، ضمن معرفی و تبیین هریک از اصول هستی‌شناسانه مؤثر در این رابطه، نحوه‌ی تأثیر آن با رابطه‌ی بین عمل، ملکات و معرفت بررسی می‌شود.

۲. پیشینه پژوهش

پژوهش‌های بسیاری در رابطه با بررسی مبانی هستی‌شناسی صدرا و تأثیر آن بر موضوعات مختلف نگاشته شده است. اما پژوهش مستقلی به تأثیر این مبانی بر رابطه عمل و نظر نپرداخته است. دولت آبادی، خادمی و قاسمی طوسی (۲۰۱۸) در مقاله «تأثیر مبانی هستی‌شناسی صدرا در تبیین مسأله دعا» تأثیر مبانی هستی‌شناسی صدرا را در تبیین مسأله دعا بررسی کرده‌اند و ضمن تبیین مفاهیم و مبانی صدرا، با واکاوی آن‌ها، در به تصویر کشیدن ارتباط مبانی و مسأله دعا کوشیده‌اند. ارشد ریاحی و یاریان (۲۰۱۷) در مقاله «تأثیر مبانی هستی‌شناختی ملاصدرا بر عشق‌شناسی وی» تأثیر مبانی هستی‌شناختی صدرا را بر عشق‌شناسی وی بررسی و تحلیل کرده‌اند و براساس این مبانی حکمت متعالیه، عشق را مساوق هستی شمرده و آن را در همه ذرات عالم ساری و جاری می‌دانند. در پژوهش‌های ناظر به رابطه نظر و عمل، معمولاً به‌طور مقدمه‌وار به مبانی صدرا اشاره می‌شود و تمامی مبانی اعم از هستی‌شناسی، انسان‌شناسی و... مورد بررسی واقع می‌شود، اما پژوهش حاضر پژوهش مستقلی است که تنها به بررسی تأثیر مبانی هستی‌شناختی صدرا بر رابطه عمل و نظر نگریسته است.

۳. اصالت وجود و تأثیر آن در مسئله رابطه میان عمل، ملکات و معرفت

آنچه منشأ آثار است و واقعیت دارد، وجود است. در اصطلاح هستی‌شناسی، «اصیل» به معنای واقعی و عینی است و قائلان به اصالت وجود، وجود را منشأ عینیت اشیا می‌دانند. بنابراین وجود مساوق با واقعیت است و هر چیز که بهره‌ای از واقعیت داشته باشد، نحوی از وجود است. به تصریح صدرا احکام و آثاری که بر شیء مترتب می‌شود، متأثر از وجود آن شیء است. وجود، سزاوارترین چیز به تحقق است و در تحقق خود نیاز به حقیقت دیگری ندارد و غیرووجود به واسطه وجود محقق می‌شوند. از این رو وجود، حقیقت هر چیز محقق شده‌ای است (صدرالدین شیرازی، ۱۹۸۴، ص ۹ - ۱۰).

از میان سه مؤلفه عمل، احوال و معرفت، که ارکان هر یک از مقامات دین هستند، معرفت و علم، پایه و اصل است و موجب به وجود آمدن حال می‌شود و حال به انجام عمل منجر

می‌شود. عمل به خودی خود چیزی جز انفعال و حرکت نیست؛ از این رو حظّی از ثبوت و بقا ندارد. اما با تکرار عمل، حالت و اثری در نفس پدید می‌آید و محکم می‌شود و هرچه فعل بیشتر تکرار شود، به تدریج حال تبدیل به ملکه می‌شود که در نفس رسوخ بیشتری دارد و سبب می‌شود که فعل مناسب این ملکه، بدون هیچ رنج و مشقتی از سوی نفس صادر گردد. بنابراین عمل چون به خودی خود معدوم می‌شود، منفعت و خیری ندارد، جز اینکه توسط عمل، در نفس حالی ایجاد می‌شود که با آن حال رسوخ بیشتری یافته و نفس آمادگی بیشتری برای دریافت و درک معارف الهی می‌یابد (صدرالدین شیرازی، ۱۹۸۱، ج ۹، ص ۲۹۱-۲۹۰؛ همو، ۱۹۸۷، ج ۵، ص ۳۰-۳۱؛ همان، ج ۱، ص ۳۰۹). به اعتقاد او احوال اموری عدمی هستند و اعمال نیز بدون پشتوانه معرفتی، مشقت، زحمت و رنج‌هایی بی‌معنی و بیهوده‌اند و از آن جا که در اصل، معارف هستند که سبب ایجاد احوال و اعمال می‌شود، بدون در نظر گرفتن معارف، اعمال و احوال، وجود و معنایی نخواهند داشت؛ بنابراین، مولفه اصلی در ایمان و سایر مقامات دینی، معرفت است و عمل و حال، ارکان عارضی و تبعی‌اند (صدرالدین شیرازی، ۱۹۸۷، ج ۱، ص ۲۴۹). عمل از لوازم معرفت است و مؤمنان کسانی هستند که بین علم (اصل ایمان) و عمل (لازمه علم) جمع می‌کنند (همان، ۲۹۳).

با پذیرش اصالت وجود، آن چیزی که برای اتحاد بین موضوع و محمول صلاحیت دارد، وجود است. وجود نه تنها به ذات خود موجود است، بلکه ماهیات مختلف را نیز با هم متحد می‌کند؛ علم نیز از سنخ وجود است. حقیقت علم از حقایقی نیست که واقعیتی دارند و ماهیتی مغایر آن و حاکی از آن، بلکه ماهیت علم همان وجود آن است. «یشبه أن یکون العلم من الحقائق الّتی إنّیتها عینُ ماهیتها» (صدرالدین شیرازی، ۱۹۸۱، ج ۳، ص ۲۷۸). مقصود این است که همان واقعیتی که مناط کشف است، علم است نه ماهیت آن. علم وجودی است فراتر از مرحله قوه و در مقام فعلیت و تحقق عینی می‌باشد. وجود بالفعلی را می‌توان علم نامید که از هر جهت عدمی و سلبی که ماده و امور مادی با خود دارند، عاری و خالص باشد. از این رو تنها علم در وجود بالفعل مجرد از ماده و عوارض ماده

یافت می‌شود. زیرا علم حضور است (همان، ج ۳، ص ۲۹۷). در فرآیند معرفت و ضرورت تفکر، با توجه به مبحث اتحاد علم، عالم و معلوم، در پی تکرار اعمال و رسوخ ملکات، وجود متفکر دچار دگرگونی و تحول شده و استکمال وجود می‌یابد تا به بالاترین مرتبه نفسانی یعنی نفس قدسی نائل گردد (صدرالدین شیرازی، ۱۹۸۱، ج ۳، صص ۴۶۱، ۴۶۵). بنابراین با پذیرش نظریه اصالت وجود ارتباط میان عمل، ملکات و معرفت روشن می‌شود.

۴. تشکیک در مراتب وجود و تأثیر آن در مسئله رابطه میان عمل، ملکات و معرفت

یکی از مبانی مهم هستی‌شناسانه صدرا در باب رابطه علم، ملکات و اعمال، تشکیک در مراتب وجود است. منظور از تشکیک وجود این است که وجود حقیقتی دارای مراتب است و همه موجودات از پایین‌ترین مرتبه که فعلیتی ندارد (جز همین که فعلیتی ندارد) تا بالاترین مرتبه را که فعلیت صرف و وجود تام است شامل می‌شود. این مراتب در کمال و نقص و شدت و ضعف با یکدیگر اختلاف دارند (صدرالدین شیرازی، ۱۹۸۱، ج ۱، ص ۴۵). تقدم و تأخر و شدت و ضعف وجودی، اشاره به وجود یک امر مشترک بین تمامی مراحل دارد و هم نشان از امری افتراقی دارد. تشکیک وجود در بستر اصالت وجود، به معنای اشتغال حقیقت واحد وجود بر همه کثرات وجودی است. از این رو وجود در عین وحدت کثیر هم خواهد بود (همان، ج ۶، ص ۲۲). به عبارت دیگر «تشکیک در وجود چیزی نیست جز وحدت حقیقت وجود در عین کثرت آن و کثرت حقیقت وجود در عین وحدت آن» (جوادی آملی، ۱۹۹۶، ج ۱، ص ۵۶۰). بر این اساس، موجودات با وجود تکثر و تمایز، همگی از مراتب ذات الهی و حق اول هستند (صدرالدین شیرازی، ۱۹۹۶، ص ۱۳۴). ملاک تشکیک این است که اشتراک و امتیاز موجودات به یک حقیقتی بازگردد که تمام ذات آن‌ها را تشکیل می‌دهد. با توجه به این بحث، چهار رکن برای تحقق تشکیک ضروری است:

* وحدت حقیقی وجود (صدرالدین شیرازی، ۱۹۹۶، ج ۱، ص ۷).

* کثرت حقیقی نه اعتباری (جوادی آملی، ۱۹۹۶، ج ۱، ص ۳۴۸).

* سریان وحدت در کثرت (سبزواری، ۱۹۹۳، ص ۱۴۰).

* رجوع کثرت به وحدت.

در اصطلاح فلسفه از این وحدت تشکیکی به «وحدت ساری» و در اصطلاح صدرا به «وحدت سریانی» تعبیر می‌شود، یعنی وحدتی که در مقابل و غیرقابل جمع با کثرت نیست، بلکه کثرت را هم در خود جمع کرده و در عین حال که واحد است، کثیر هم هست. بنابراین پذیرش وحدت سریانی نیازمند پذیرش کثرت موجودات است و وحدت در کثرت سریان دارد.

وجود حقیقتی واحد است و اختلاف در وجود به اختلاف در مراتب و درجات آن است. علم نیز امری وجودی است و مراتب و درجات گوناگونی دارد. بدون پذیرش تشکیک در وجود، اثبات اختلاف مراتب علم در نفوس مختلف امکان پذیر نیست. هر انسانی به میزان عمل خود و کسب ملکات گوناگون در اثر تکرار اعمال، بهره‌متفاوتی از علم و معرفت دارد و بدیهی است که میزان عمل و به تبع آن معرفت، در تمامی افراد یکسان نیست. بنابر تشکیک در مراتب وجود، هرچه سعه وجودی بیشتر باشد، میزان بهره‌وری از علم نیز در آن بیشتر است و علم در آن وسعت بیشتری دارد.

از طرف دیگر همه وجود معلول عین فقر و وابستگی به علتش است و مطابق تشکیک در وجود، علت و معلول مراتب مختلف یک وجودند. مطابق قاعده سنخیت نیز میان معلول و علت سنخیت وجودی و رابطه ذاتی برقرار است همچنانکه مطابق اصالت وجود و تشکیک در مراتب آن باید گفت معلول به منزله مرتبه نازله وجود فاعل است و در واقع معلول ممثّل و مجسم کننده وجود علت خود است و وجود فاعل و علت به منزله مرتبه عالیّه معلول جلوه می‌کند (طباطبایی، ۱۹۹۶، ج ۱۳، صص ۱۹۳-۱۹۴). تا آنجا که می‌توان گفت، «الآثارُ وجوهُ المؤثراتِ و الأفعالُ عنواناتُ الفواعلِ» (صدرالدین شیرازی، ۱۹۸۷، ج ۴، ص ۲۹۰). رابطه میان نفس و بدن انسان هم از سنخ رابطه علت و معلول یا مستعد و مستعد له است و حکایت از وجود نوعی اتحاد میان آنها دارد. به طوری که بدن مرتبه نازله نفس و نفس مرتبه عالیّه بدن است. از این رو علت موجب، حالات و ویژگی‌های خود را در مرتبه

ضعیف‌تری در معلول می‌گذارد. بنابراین می‌توان گفت همه افعال و اعمال ظاهری بدن که نوعی از کمال و وجود هستند به کمالات موجود در علت خود مستند هستند. رسوخ ملکات در نفس در اثر تکرار اعمال، معرفت نفس را فزونی می‌بخشد و این نفس تکامل یافته که نسبت به بدن از مرتبه عالی‌تری برخوردار است، علت مرتبه نازل یعنی بدن است و تأثیر خود را در معلول به صورت اعمال جدید نمایان می‌سازد. از همین روست که صنعت‌گران ماهر بی‌درنگ و بی‌تفکر و اندیشه کار خود را به بهترین شکل انجام می‌دهند حتی هنگامی که حواسشان به امر دیگری معطوف است. این در حالی است که پیش از ملکه شدن حرفه‌شان، بدون تفکر و دقت نمی‌توانستند چنین کاری را انجام دهند. مطابق این مثال اعمال بدنی زمینه‌ساز پیدایش ملکه است و ملکه نفس نیز علت موجب اعمالی است که بی‌درنگ انجام می‌شود (ن.ک: زنوزی، ۱۹۹۹، ج ۲، صص ۹۰-۹۱).

از طرف سوم بین عبادت، معرفت و سعادت رابطه برقرار است. وقتی وجود تشکیکی شد، هر وصف وجودی هم امری تشکیکی خواهد بود؛ از این رو سعادت هم امری تشکیکی است و بالاترین نوع آن سعادت عقلانی بوده که شریف‌تر از سعادت شهوی و غضبی است و اسباب آن ادراک است که اسبابی قوی‌تر از قوای حسّی است (صدرالدین شیرازی، ۱۹۸۱، ج ۹، صص ۱۲۲-۱۲۱). نفس برای وصول به عقل قدسی فعال، نیاز به دو بال علم و عمل دارد یعنی معرفت و عبادت و مانع رسیدن به سعادت عدم کسب معرفت و کمالات عقلی است. از این رو با توجه به نقش اعدادی و مقدّمی بودن عبادات و اعمال برای معارف، می‌توان نتیجه گرفت که اشتغال به عبادات و اعمال صالح و مداومت و تکرار بر آن موجب رسوخ ملکات در نفس شده و علم به حقایق اشیا می‌یابد که همان سعادت و لذت حقیقی است (صدرالدین شیرازی، ۱۹۹۶، صص ۲۵۰).

۵. وحدت شخصی وجود و تأثیر آن در مسئله رابطه میان عمل، ملکات و معرفت

مطابق وحدت وجود، تنها یک وجود حقیقت دارد و حقیقت وجود، امر واحد شخصی است و آن، وجود حق متعال است. چیزی جز او مصداق حقیقی وجود نیست و ما سوای او ظهورات و جلوه‌های حق تعالی هستند. اشیا با وجود تنوع و تفاوت، تعینات و شئون آن وجود واحد شخصی به شمار می‌آیند (صدرالدین شیرازی، ۲۰۰۲، ص ۵۴؛ ۱۹۸۱، ب، ج ۲، ص ۲۸۳-۲۸۲). صدرا با تفسیر علیت به تجلی، انحصار حقیقت وجود را به واجب تعالی بخشید و غیر او را تجلیات و تطورات آن وجود واحد تلقی کرد و ممکنات را پرتوهای نور حقیقت وجود یگانه و اصیل الهی می‌داند. این نظریه منجر به انکار کثرات امکانی نمی‌شود، بلکه در برابر وجود پروردگار، این کثرات صرفاً شئون و مظاهر ذات اویند. بنابراین به تعبیر علامه طباطبایی نظریه وحدت وجود متأثر از نظریه تشکیک خاصی صدراست (حسینی طهرانی، ۱۹۹۷، ص ۲۱۴). بنابراین ملاصدرا توانست با مبانی و اصول فلسفی خود، از اصالت وجود و نظریه تشکیک خاصی به وحدت شخصی وجود برسد.

حقیقت نفس جوهر نوری عقلی است که هرچه کامل‌تر گردد، بساطت، وحدت و جامعیت آن شدیدتر است و بنابر حرکت اشتدادی وسعت می‌یابد تا به عقل بالفعل تبدیل گردد. اگر این حرکت در مسیر انسانی برای طی مراتب کمال انسانی باشد و انسان متخلق به اخلاق حسنه و فاضله گردد، سعه وجودی او به میزان اعلای خود می‌رسد. در این حالت نوری از انوار معنوی الهی است و تا پروردگار را به الوهیت و نفس خود را به عبودیت نشناسد، موجودیتی ندارد و گویی از ابتدا معدوم بوده است. آیه «نَسُوا اللَّهَ فَنَسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ» گویای این مطلب است (صدرالدین شیرازی، ۱۹۷۵، ص ۴۹۷). زیرا معرفت حضوری به خداوند، مانند سایر علوم حضوری، دائمی است «إِنَّ اللَّهَ أَجَلٌّ مِنْ أَنْ يَحْتَجِبَ عَنْ شَيْءٍ أَوْ يَحْتَجِبَ عَنْهُ الشَّيْءُ» (شیخ مفید، ۱۹۹۲، ج ۱، ص ۲۱۹) و قابلیت شدت و ضعف دارد. نفسی که معرفت حضوری بیشتری نسبت به خود دارد، شناخت حضوری قوی‌تری نیز از خداوند خواهد داشت «اعرفکم لنفسه اعرفکم لربه» (حرعاملی، ۱۹۸۱، ص ۲۰۲). علامه طباطبایی این حدیث را عکس نقیض آیه فوق می‌داند (طباطبایی، ۱۹۹۶، ج ۶، ص ۱۷۰). اگر نفس به مقام مجرد عقلانی کامل برسد و به حکم فطرت و ذات انسانی

و با حرکت جوهری به سیر و سلوک ادامه دهد و در موطن قرب الهی به شرفی رسد تا با عالم نفوس انسانی محشور شود و در مرتبه و مقام نفس به سعادت برسد، در این رتبه وجودی جوهری، دیگر نفس از جسمانیت خارج شده و با شدت در نحوه وجودی اکمل خود سیر و سلوک می‌کند.

معرفت الهی و حرکت و عروج به سوی او، با نردبان معرفت نفس به ذلت و عبودیت خود و اینکه نوری از انوار خداوند و مستهلک در اوست، میسر است؛ زیرا قوام ممکن به واجب است و قوام بنده به پروردگار است و تا زمانی که بنده نفس خود را به بندگی و عبودیت نشناسد، نه خود را شناخته و نه پروردگارش را و تا پروردگارش را به الوهیت نشناسد، نه پروردگارش را شناخته و نه خود را. آیه «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ» به همین مطلب اشاره دارد (صدرالدین شیرازی، ۱۹۷۵، ص ۴۹۸). از طرفی عمل مقدمه برای ملکات و ملکات، مقدمه برای معارف هستند و استمرار و دوام در ملکات، ایجاد معرفت می‌کند. انسان آگاه به حقایق هستی، اعمال را از روی توکل، شکر و... انجام می‌دهد و در همین انسان با انجام اعمال، حالات و شخصیتی ایمانی و معرفتی رخ می‌دهد که منجر به فهم و درک حقایق متعالی‌تری می‌شود. بنابراین اعمال، ملکات و معارف همگی وسایطی هستند برای اینکه انسان به معرفت الهی وصول یافته و به این حقیقت برسد که انسان و تمامی ممکنات هیچ گونه وجود ذاتی ندارند و فقط به اعتبار ارتباط با پروردگار و اتصال به عقل فعال یک نحوه وجود رابطنی خواهند داشت و نفس با معرفت به فقر ذاتی خویش به موجودی که عین وجود است اتصال می‌یابد و این همان نظریه وحدت شخصی وجود است که مطابق آن، نفس و تمامی تطورات آن از جمله اعمال، ملکات و معارف، تطورات، تظاهرات و شئون واجب الوجود هستند.

مطابق آیه «إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ» (فاطر/۱۰) کسب علم و معرفت مایه قرب و نزدیکی به پروردگار و وصول به سعادت اخروی است و عبادات و اعمال نیک وسیله رسیدن به معرفت است و معرفت هم ثمره عبادت می‌باشد (صدرالدین

شیرازی، ۱۹۸۱ الف، ص ۱۰). بنابراین قرب الی الله در عبادات رسیدن به عالم قدس از راه علم و معرفت است.

۶. حرکت جوهری و تأثیر آن در مسئله رابطه میان عمل، ملکات و معرفت

خروج تدریجی شیء از قوه به فعل و تغییر تدریجی آن، در بیان فلسفی حرکت نامیده می‌شود (صدرالدین شیرازی، ۱۹۸۱ ب، ج ۳، ص ۱۰۹). تمام موجودات، ذاتاً در حال حرکت و سیر به سمت کمال نهایی خود هستند و لحظه‌ای توقف ندارند تا جایی که از ماده رها شده و به مجرد برسند. در هر مرحله از این حرکت، موجودات، کمالات مراحل قبل را حفظ کرده و کمال لاحق به کمال سابق منضم می‌گردد. به این نحو حرکت کمال بعد از نقص یا لبس بعد لبس اطلاق می‌شود (صدرالدین شیرازی، ۱۹۸۴، ص ۷۶).

از جمله مواردی که متحرک به حرکت جوهری است، قوای انسانی انسان است. شرط اساسی حرکت جوهری و صعودی نفس و رسیدن به شدت وجودی نهایی، کمال نفس است. قوای حسی ظاهر و باطن در همان محدوده و حوزه خودشان رشد می‌کنند. عقل در مراتب مختلف هیولانی، بالقوه، بالملکه، بالفعل، مستفاد سیر می‌کند؛ اما هیچ‌کدام از این مراتب از دیگری مستقل نیست و با دیگر مراتب رابطه وجودی دارد. اتحاد نفس با مُدرکاتش، یکی از مباحث قابل تأمل در باب معرفت نفس است. به این معنا که وجود صور ادراکی با وجود مدرک، یعنی نفس، اتحاد پیدا می‌کند و در هر مرتبه از ادراکات حسی، خیالی و عقلی، نفس با همان نوع از مدرکات متحد است و مراتب ادراک، مراتب «تحوّلات نفس» است. به تعبیر ملاصدرا «نفس در هر نشئه وجودی با گروهی از موجودات آن نشئه متحد می‌شود، نفس با بدن طبیعی، عین بدن و با حس، عین حس و با خیال، عین خیال و با عقل، عین عقل است. به بیان دیگر وقتی نفس با طبیعت متحد می‌شود، عین اعضای بدن است و وقتی با حس بالفعل متحد می‌شود، عین صور متخیله می‌شود، به همین ترتیب تا برسد به مقام عقل بالفعل، در آنجا عین صورت‌های عقلی می‌شود که بالفعل برای او حاصل شده‌اند» (صدرالدین شیرازی، ۱۹۹۹، ص ۷۴). در قضیه حرکت جوهری نفس

از جسمانیة الحدوث به روحانیة البقاء، ورود نفس به مرتبه خیالی و عقلی پس از مرتبه حسی، مطرح است و این سیر و حرکت جز با معنویت، معرفت و برخورداری از کمالات نفسانی حاصل نمی‌شود (مصباح یزدی، ۲۰۰۹، ص ۳۴۴). این است آن معرفتی که موجب می‌شود تا سالکان از کثرات و ماهیات عبور کنند و نفس ناطقه خود را با حقایق عالم وجود متحد گردانند زیرا نفس با مدرکات خود متحد است، چه خوب است که مدرکات انسان حقایق عالم وجود باشد و نه ماهیات عالم فنا.

بنابراین تمامی قوای نفس جنبه هستی‌شناختی داشته و واقعیت و عینیت دارند. از این جهت، دارای حرکت جوهری و زیادت و نقصان و شدت و ضعف می‌باشند. بدین صورت، این قوا در حرکت جوهری خود، در عرض عریض هستی و مراتب مختلف بستر وجودی خویش حرکت کرده و از نقصان به کمال می‌رسند.

نفس انسان به واسطه این سلسله مراتب تشکیکی که در عالم برقرار است، توانایی عبور از مراتب مختلف وجود (از مرتبه مادی تا عقلی) را داراست. هیئت نفس و بدن از یک موطن به موطن دیگر در حال تنازل و تصاعد است و هر یک از قوای انسان از دیگری تأثیر می‌پذیرد و بر دیگری اثر می‌گذارد. در این زمینه تفاوتی بین هیئت علمی و عملی نیست و تأثیر و تأثر این هیئات و قوا متقابل است. از این رو هر صفت بدنی فعلی یا ادراکی اگر به عالم نفس راه یابد، عقلی می‌گردد و هر ملکه نفسانی فعلی یا ادراکی اگر در حد عالم طبع و بدن تنزل یابد، حسی می‌شود. به عنوان نمونه ظهور صفت غضب در بدن به صورت سرخی صورت نمایان می‌گردد و ظهور صفت خوف در بدن به صورت زردی چهره است. همچنین شنیدن آیات ملکوتی اندام انسان را به لرزه درمی‌آورد و قوای حسی او را متوقف می‌کند (صدرالدین شیرازی، ۱۹۷۵، صص ۴۹۷-۴۹۶). هر مرتبه عالی از مراتب نفس، علت ایجابی و صورت تمامیت نسبت به مرتبه دانی دارد و هر مرتبه سافل ماده قابل و علت اعدادی برای مرتبه عالی است. بدن و قوای بدنی، علل اعدادی جهت تکامل نفس هستند و نفس، صورت تمامی بدن و قوای آن است. بر این اساس بدن و قوای بدنی ذاتاً پیش از تعلق نفس به آنها، به سوی کمال خویش در حرکتند و با افاضه نفس از مبدأ

فیاض به کمال خویش نائل می‌شوند. «نفس، صورت و فعلیت مبدأ آثار در اعضای بدنی است و بعد از حصول فعلیت نفس در مواد عنصری نیز مبدأ حصول صور مناسب با اعضا و اجزا و قوای بدنی می‌باشد و صور اعضا، در مقام تعلق نفس، جهات و هیئات فعلیه‌اند که از مجرای وجود نفس افاضه می‌شوند. حکمای محقق از این ارتباط خاص موجود بین نفس و بدن، به این جمله تعبیر فرموده‌اند که: «النفس و البدن یتعاکسان إیجاباً و إعداداً»، یعنی نفس، علت موجب بدن و بدن، علت معدّه و زمینه از برای تکامل ذاتی و جوهری نفس است. از باب همین اتحاد نفس با بدن مادی است که به حرکت ذاتی، متحول و به سیر و عروج معنوی، قبول فعلیات و کمالات نماید» (آشتیانی، ۲۰۰۲، ص ۳۲۵).

درک اکملیت و اشدیت وجودی، در صفات اخلاقی راحت‌تر است. صفات اخلاقی در اثر تکرار عمل اخلاقی در نفس رسوخ می‌یابد. هر قدر موجودی واجد صفات کمالی بیشتری باشد، مرتبه وجودی برتری نیز دارد. بنابراین انسان در مسیر تکامل خویش، علاوه بر معرفت عقلی به مشایعت معنویت الهی یعنی تزکیه نفس نیز نیاز دارد تا از عالم حس به خیال و سپس به عالم عقل سیر کرده و در نهایت با اتصال به عقل فعال به عالم ملکوت بار یابد. از این رو تزکیه بستری برای تعلّم و تفکر است و عبادت ابزاری نیکو برای تزکیه و تهذیب است. وی در باب همراه بودن تهذیب نفس با تفکر می‌نویسد: «اگر تزکیه و تهذیب در کار نباشد، نه تنها تفکر انسان نتیجه بخش نیست بلکه اعمال عبادی او نیز بی بهره می‌گردند» (صدرالدین شیرازی، ۱۹۸۲، ص ۲۸۸). بنابراین این نفس است که در سیر حرکت جوهری خود، در مراحل هستی بالا می‌رود و ذات نفس، به وسیله علم و عمل مراتب وجودی ناقص را با صیوروت وجودی طی کرده و به مدارج شدیدتر و کامل‌تر می‌رسد. یعنی نفس، به واسطه حرکت جوهری اشتدادی و استکمالی خود، با حقایق عقلی و ملکوتی هم‌سنخ می‌شود (صدرالدین شیرازی، ۱۹۸۱، ج ۹، ص ۱۰۰؛ ن.ک: همان، ج ۵، ص ۲۸۹).

بر اساس حرکت جوهری نفس است که حقیقت علم در زمره حقایق وجودی قرار می‌گیرد. نفس با حرکت جوهری استکمالی خود، منشأ انتزاع علم می‌گردد و علم نحوه وجود نفس

می‌شود. مطابق اصل اتحاد علم، عالم و معلوم، تحولات در عالم شکل می‌گیرد و هیچ‌گونه تغییر و تحولی در علم رخ نمی‌دهد. «عالم بودن شخص، به گشادگی و فتح حقیقت بر ذات عالم است و عالم با تحول ذاتی و حرکت جوهری خود به خدمت علم می‌رود» (جوادی آملی، ۱۹۹۶، ج ۱۰، ص ۱۴۳).

۷. امکان فقری و وجود رابطی ممکنات و تأثیر آن در مسئله رابطه میان عمل، ملکات

و معرفت

فهم امکان فقری و وجود رابطی ممکنات در تفسیر نظام هستی و ملاک نیاز معلول به علت خویش، نقش مهمی ایفا می‌کند. بر اساس اعتقاد ابن سینا، فقر و غنا تمام جوهر و هویت وجود فرد و عین ذات او را تشکیل می‌دهد. معلول بخاطر فقر خود در وجود نیازمند به علت است (ابن سینا، ۱۹۸۳، ص ۱۷۹-۱۷۸) به گفته صدر، ابن سینا بر اساس این سخنان معتقد است که تمام ممکنات و موجودات ربطی، اعتبارات و شئون وجود واجب و پرتوها و سایه‌های ازلی هستند که به حسب هویت، استقلالی ندارد و نمی‌توان آنها را به عنوان ذوات مستقلی در نظر گرفت (صدرالدین شیرازی، ۱۹۸۱، ج ۱، ص ۴۷-۴۶) و نیاز و فقر عین حقیقت آنهاست و همگی حیثیات، اطوار، شئون و تجلیات او هستند (جوادی آملی، ۱۹۹۸، ص ۱۸۷-۱۸۶). مطابق این رویکرد، می‌توان گفت تقابل غنای واجب با فقر ممکنات از نوع فقدان و وجدان، سلب و ایجاب است؛ و به هر نحو که واجب غنی شمرده می‌شود، وابستگی و فقر فقیر نیز افزوده می‌شود. امکان فقری در ممکنات ریشه در فقر، نقصان و تعلقی و ربطی بودن ذات آنها دارد؛ زیرا حصول و تحقق ممکنات بدون وجود مقوم و جاعلی برایشان متصور نیست. از این روست که ذات ایشان عین فقر و عین ربط به وجود مطلق است.

باید توجه داشت که معلول عین ربط و وابستگی به علت است و هیچ حیثیت وجودی مستقلی از علت خود ندارد، اما ذات واجب عین استقلال و غنا است (صدرالدین شیرازی، ۱۹۸۱، ج ۱، ص ۷۹). از این رو در مبحث علیت، تنها علت وجود دارد و وجود معلول

حقیقتی جز ایجاد و اضافه به علت ندارد. وجود علت‌العلل به سبب صرف الوجود بودن، وجود تمامی موجودات است. او اصل و حقیقت وجود است و سایر موجودات حیثیات و شئون وی هستند. معرفت وجود چنین موجودی امری فطری برای شئون اوست و نیاز به برهان و دلیل ندارد (صدرالدین شیرازی، ۱۹۹۹، ص ۲۵).

در حکمت متعالیه حتی حرکت جوهری نفس نوعی حرکت فقری است. در این رویکرد، اعمال حقایقی هستند که فقر ذاتی و وجودی نفس را می‌نمایانند. اعمال عبادی انسان را متوجه این اصل مهم هستی‌شناسی می‌سازند که نفس دائماً نیازمند است و این نیاز و فقر هرگز از او گسسته نمی‌شود. در صفات اخلاقی، حرکت فقری از نفسانیت بالقوه به سوی استکمال بالفعل است. با این نگاه، اخلاق سیر وجودی تدریجی است که نتیجه‌ی سیر و سلوک است. براساس نظریه‌ی امکان فقری و فقر وجودی، هر گونه استقلال از ممکنات سلب می‌شود. چنین معرفتی به اکمل الوجود و علت‌العلل بودن خدا و ربوبیت وی، برترین و شریف‌ترین معارف است و سایر علوم به نسبت ارتباطی که با معرفت الهی دارند، دارای فضیلت خواهند بود. در این میان، نقش اعمال، اصلاح حال قلب از بیماری‌های باطنی، رهایی از رذائل پنهان و پاک کردن و صیقل دادن قلب از تاریکی صفات مذموم است تا حال قلب بهبود یافته و چهره‌ی باطن روشن شود. فایده اصلاح و طهارت و نورانیت قلب این است که عظمت و جلال خداوند متعال در ذات و صفات و افعالش بر قلب منکشف و آشکار می‌شود. این انکشاف همان معرفت ربوبی است که اعمال مقدمه‌ای برای آن است (صدرالدین شیرازی، ۲۰۰۲، صص ۷۴-۷۵). بنابراین احوال و اخلاق نفس که به معرفت منتهی می‌شوند، از اعمال انسان نشأت می‌گیرند. انسان با انجام اعمال به حقیقت فقر، عجز و نقصان امکانی خود در مقابل بی‌نیازی مطلق پروردگار اعتراف و اقرار کرده و به رفعت مقام ربوبی در مقابل مقام ذل خویش توجه می‌کند. بر اساس همین نیاز دائمی است که انسان باید دائم الطلب باشد (صدرالدین شیرازی، ۱۹۲۳، ص ۲۱۷) و پیوسته با اعمال خویش و اظهار ذل و انکسار در مقابل مقام عز ربوبی بر معرفت خود بیفزاید. از طرفی

اعمال بروز و تجلی ارتباط فقری و ذاتی انسان با خداوند خواهد بود و موجب اشتداد، تقویت و تکامل وجودی ارتباط می‌گردد.

۸. نتیجه‌گیری

بر اساس نظریه اصالت وجود، در تکامل علمی شخص توسط تکرار اعمال و رسوخ ملکات، وجود عالم دچار دگرگونی و تحول شده و استکمال وجود می‌یابد تا به بالاترین مرتبه نفسانی، یعنی نفس قدسی نائل گردد. در این نظریه نفس به عنوان محل صور ادراکی ثابت نیست و تغییرات در جوهر نفس حاصل می‌شود. بدیهی است در فرآیند معرفت، علم که هم سنخ وجود است با وجود عالم متحد می‌گردد.

هر انسانی به میزان عمل خود و کسب ملکات گوناگون در اثر تکرار اعمال، بهره متفاوتی از علم و معرفت دارد و بدیهی است که میزان عمل و به تبع آن معرفت، در تمامی افراد یکسان نیست. بنابر تشکیک در مراتب وجود، هرچه سعه وجودی بیشتر باشد، میزان بهره‌وری از علم نیز در آن بیشتر است و علم در آن وسعت بیشتری دارد.

مطابق وحدت شخصی وجود، نفس و تمامی تطورات آن از جمله اعمال، ملکات و معارف، تطورات، تظاهرات و شئون واجب الوجود هستند. صدرا کسب علم و معرفت را مایه قرب و نزدیکی به پروردگار و وصول به سعادت اخروی معرفی کرده و عبادات و اعمال نیک را وسیله رسیدن به معرفت و معرفت را ثمره عبادت می‌داند تا انسان به این حقیقت برسد که انسان و تمامی ممکنات هیچ گونه وجود ذاتی ندارند و فقط به اعتبار ارتباط با پروردگار و اتصال به عقل فعال یک نحوه وجود رابطی خواهند داشت و نفس با معرفت به فقر ذاتی خویش به موجودی که عین وجود است اتصال می‌یابد.

با توجه به مبنای حرکت جوهری، انسان در مسیر تکامل خویش، علاوه بر معرفت عقلی به مشایعت معنویت الهی یعنی تزکیه نفس نیز نیاز دارد تا از عالم حس به خیال و سپس به عالم عقل سیر کرده و در نهایت با اتصال به عقل فعال به عالم ملکوت بار یابد. از این

رو تزکیه بستری برای تعلم و تفکر است و عبادت ابزاری نیکو برای تزکیه و تهذیب است. بنابراین این نفس است که در سیر حرکت جوهری خود، در مراحل هستی بالا می‌رود. بر اساس دیدگاه نظریه‌ی امکان فقری و فقر وجودی، هر نوع استقلالی از ممکنات سلب می‌شود، معلول عین ربط و وابستگی به علت توصیف می‌شود و هیچ حیثیت وجودی مستقلی از علت خود ندارد. در این رویکرد، اعمال، نمایانگر فقر ذاتی و وجودی نفس هستند. اعمال عبادی انسان، وی را به این اصل اساسی در هستی‌شناسی آگاه می‌سازند که نفس همواره نیازمند است و این نیاز و فقر هرگز از او جدا نمی‌شود. احوال و اخلاق نفس که به معرفت منتهی می‌شوند، از اعمال انسان نشأت می‌گیرند. انسان با انجام این اعمال، به واقعیت فقر، عجز و نقصان امکانی خود در مقابل بی‌نیازی مطلق پروردگار اقرار می‌کند و به فضیلت مقام ربوبی در برابر مقام ذل خود توجه می‌کند.

مشارکت نویسندگان

نویسندگان به طور مساوی مشارکت داشته‌اند. نگارش اولیه متن به عهده سیده زینب حسینی بوده و ویرایش و راهنمایی بر عهده دکتر ابراهیم نوئی بوده است.

تعارض منافع

هیچ‌گونه تعارض منافع توسط نویسندگان بیان نشده است.

منابع و مأخذ

- Holy Quran
 Ashtiani, J, *Commentary on Zad al-Masfar*. Qom: Bostan Kitab (Islamic Propaganda Office Publications of Qom Seminary), 2002.
 Ibn Sina, A, *Al-Taliqat*. Qom: School of Islamic Studies, 1983.
 Arshad Riahi, A and M, Yarian. (2017). "Investigating the effect of Mulla Sadra's ontological foundations on his love theory". Two scientific-research quarterly journals of ontological research, sixth year, number 11.

- Javadi Amoli, A, *Raheeq Makhtoum*. Qom: Esra Publications, 1996.
- Javadi Amoli, A, *Monotheism in the Qur'an*. Qom: Esra Publications, 1998.
- Haramali, M, *Al-Jawahir al-Sunniyyah in Holy Hadiths*. Beirut: Al-Alami Press Foundation, 1981.
- Hosseini Tehrani, M, *Mehr Taban*. Mashhad: Allameh Tabatabai Publications, 1997.
- Daulatabadi, M and A, Khademi and M, Ismail Ghasemi Toosi. (2018). "*The effect of Sadra's ontological foundations in explaining the issue of prayer*". Zanzan University Philosophical Reflections scientific-research journal, 8th year, number 21.
- Zenozi, A and M, Kadivar, *collection of the works of the founder Hakim Ali Modares Tehrani*. Tehran: Information Publishing House, 1999.
- Sabzevari, H, *Sharh al-Asma al-Hosna*. Tehran: Tehran University Press, 1993.
- Sheikh Mufid, M, *al-Ershad*. Qom: Al-Al-Bayt Lahia Al-Tarath Institute, 1992.
- Sadr al-Din Shirazi, M, *Asrar al-Ayat and Anwar al-Bayyenat*. Translator: Mohammad Khajawi, Tehran: Molly Publications, 1981a.
- Tafsir of the Holy Qur'an*. Qom: Bidar Publications, 1987.
- Al-Hikama al-Mutaliyyah fi al-Asfar al-Aqliyyah al-4d*. Beirut: Dar Ihya al-Tarath al-Arabi, 1981b.
- Al-Rasael al-Tasa'a collection*, Qom: Al-Mustafawi School, 1923.
- The treatise on the unity of the wise and sensible in the collection of philosophical treatises of Sadr al-Mutalahin*. Tehran: Hekmat Publications, 1999.
- Al-Shawahid al-Rabubiyah in al-Manahij al-Haftatiyah (Arabic introduction)*. Beirut: Arab History Foundation, 1996.
- Al-Arshiyya*. Edited by Gholamhossein Ahani, Tehran: Molly Publications, 1982.

- .....*Almashaer*. Tehran: Tahori Publications, 1984.
- .....*Ksr Asnam Al-Jahiliyyah*. Tehran: Sadra Islamic Wisdom Foundation, 2002.
- .....*Al-Mabdaa and Al-Maad*, Tehran: Iranian Society of Wisdom and Philosophy, 1975.
- .....*Al-Mazahir Elahiya fi Asrar al-Uloom Kemaliya*.. Tehran: Sadra Islamic Wisdom Foundation, 1999.
- Tabatabaei, SM, *Al-Mizan fi Tafsir al-Qur'an*. Qom: Qom Seminary Teachers Association, 1996.
- Mesbah Yazdi, M, *Teaching Philosophy*. Qom: International Publications, 2009.

معرفی نویسندگان

سیده زینب حسینی دانشجوی دکتری مدرسی معارف اسلامی گرایش مبانی نظری اسلام است. وی دانش آموخته سطح ۳ حوزه علمیه گرایش تفسیر و علوم قرآن و سطح ۴ تفسیر تطبیقی است. دارای مدرک کارشناسی ارشد رشته فلسفه و کلام اسلامی از دانشگاه اصفهان است. حدود ۱۵ مقاله علمی پژوهشی و ترویجی دارد. عضو بنیاد ملی نخبگان و برنده جایزه البرز در سال ۱۳۹۶ می‌باشد.

Hosseini, Z. PhD student, Department of Education, Theoretical Foundations of Islam, Faculty of Theology and Religions, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran.

szh1364@yahoo.com

ابراهیم نوئی استادیار گروه معارف اسلامی دانشکده الهیات و ادیان دانشگاه شهید بهشتی است. ایشان دانش آموخته حوزه علمیه قم و دارای کارشناسی ارشد مدرسی الهیات و معارف اسلامی گرایش فلسفه و کلام اسلامی از مرکز تربیت مدرس

دانشگاه قم و دکترای مدرسی مبانی نظری اسلام از دانشگاه معارف اسلامی است. ایشان معاون پژوهشی دانشکده الهیات و ادیان و عضو شورای پژوهشی دانشگاه شهید بهشتی است. نزدیک به ۵۰ مقاله پژوهشی، ترویجی، مروری و همایشی دارد و تا کنون دو بار پژوهشگر برتر دانشگاه معرفی شده است. زمینه تخصصی ایشان کلام و فلسفه اسلامی به ویژه حکمت متعالیه است.

Noi, E. Assistant Professor, Department of Islamic Studies, Faculty of Theology and Religions, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran.

E_noei@sbu.ac.ir

How to cite this paper:

Seyedah Zainab Hosseini and Ebrahim Noi (2025). Ontological Foundations of Sadr al-Mutalahin Regarding the Relationship between Action, Properties and Knowledge. *Journal of Ontological Researches*, 13 (26), 437-460. Persian.

DOI: 10.22061/orj.2025.2274

URI: https://orj.sru.ac.ir/article_2274.html

Copyrights for this article are retained by the author(s) with publishing rights granted to SRU Press. The content of this article is subject to the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC-BY-NC 4.0) License. For more information, please visit <https://www.creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode>.